

BELAGAT: Bu Yüce Sanatın Kötüye Kullanımı

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK

Belâgat yahut “retorik” güzel söz söyleme ve insanları ikna etme sanatıdır. Bu yüce sanat, iyi amaçlarla kullanılabilirdiği gibi, kötü amaçlarla da kullanılabilir. Belagatten yararlanan birisinin niyeti bazen bizi yanıltmak olabilir.

Retoriği kötü amaçlarla kullananlar, terimleri yerinde kullanmazlar ve onları çarpıtırlar. Bir konuşmacının, bir politikacının yahut yazarın bizi aldatıp aldatmadığını anlamanın yollarından birisi, kullandığı terimlere, kelimelere ve akıl yürütme yollarına dikkat etmektir. Bir yazar, bir konuşmacı doğru, açık, kesin terimler kullanmıyorsa, sahte akıl yürütmeler, sahte kıyaslar yapıyorsa size zihnî tuzaklar hazırlıyor demektir. Gazete ve televizyonlarda, politik konuşmalarda, reklamlarda bu tür tuzaklarla sık sık karşılaşırız.

Peki bu tuzaklardan nasıl korunacağız?

İşte bize belagat yoluyla kurulan tuzaklar ve onlardan kendimizi korumanın birkaç etkin yolu:

1) Belirsiz (müphem) kelimeler, terimler kullanma:

Doğru söz, **kesin** (sahih) terimlerle kurulur, kesin bir anlama sahip olmayan terim ve sözlere **belirsiz** (müphem) ifade denir. Meselâ, tahmin belirten sözler belirsiz ifadeler yaratır:

“Bu kitabı okuyabilmek için iyi derecede matematik bilmek gerekir!”

cümlesindeki “**iyi derecede**” sözü belirsizdir. **İyi derecede matematik bilmek ne demektir?** Bu, farklı durumlarda, çok farklı anlamlara gelir. Bazen **kesin görünen terimler** de belirsiz bir ifade yaratır:

“Öğretmenliğe, formasyon diplomasına yahut eş değerli bir diplomaya sahip olanlar başvurabilir!”

İfadesinde “**eş değerli**” kesin bir terim olduğu halde, tanımlanmadığı için okuyucuya bağlı olarak farklı anlamlara sahip olabilecektir.

Bazı kelimelerin birden fazla hakikî anlamı vardır. Bunlar kullanımda çok anlamlılık yaratabilir ve bu anlamlardan hangisinin kastedildiği bazen anlaşılabilir. Bu hale **ikizlik** (ambiguïté - ibham) denir. Ör.:

“Şu karşıdan gelen adamların en büyüğü kütüphane müdürüdür!”

cümlesinde “**büyük**” sözü Türkçe’de “**boy, yaş, mevki**” olarak yorumlanabilir. Bu anlamlardan hangisinin geçerli olduğunu, çok zaman sözün gelişinden, bağlamdan anlarız. Ancak, bazen bağlam da hangi anlamın geçerli olduğunu anlamamıza yetmez. Bu durumda kavrayışımız yüksek olsa da aldanma ihtimalimiz büyüktür. Unutmayın avcı, bizi aldatmak için tuzağını uzun zamanda hazırlar, biz kurbanların ise o tuzağı farketmek için çok zaman sadece birkaç saniyesi vardır. Aldatma çok defa böyle bir zaman stratejisi üzerine kurulur.

Yukarıdaki masum örneklere bakarak, sakın anlam belirsizliğinin yahut diğer retorik tuzaklarının pek de tehlikeli şeyler olmadığı düşüncesine kapılmayınız. Avcılarımızın bu anlam belirsizliklerinden yararlanarak bizi hergün avladıklarını hiç unutmayınız.

Bundan kurtulmanın biricik yolu ise, anlam belirsizliklerine dikkat etmektir:

“Gerçeeek demokrasiiiiiiii”.., gerçeeek özgürlüüüüük...”

Kimse gerçek ağaç, gerçek ateş, gerçek su demiyor ama gerçek demokrasi diyen diyene.

Peki kitaplarda, kanunlarda, ansiklopedilerde ve sözlüklerde neden “demokrasi” maddesi var da “gerçek demokrasi” maddesi yok? Konuşmacının bu “Gerçek demokrasiiiiiiii”yi bizi avlamak için uydurduğu apaçıktır. Buradaki “gerçek” kelimesi belirsiz ve boştur. O, sandviçinize konulmuş bir minik zehirdir.

2) Kaçamaklı ifade (faux-fuyant- weasel world) :

Kaçamaklı bir kelime yardımıyla, bir açıklama yapıyormuş gibi görünerek, pekala bir şeyi saklamak mümkündür. Kaçamaklı ifadelerle bize gerçeğin görmemizi istedikleri yüzünü gösterirler, ancak saklamak istedikleri yüzünü bizden saklarlar. Bu, domates tezgahlarında hergün karşılaştığınız aldatmacaya çok benzer. Usta satıcı, domatesin çürük yüzünü size göstermez:

*“ **Büyük fırsat: %50’ye varan indirimler!** ”*

Böyle bir ilanın asıldığı bir satış mağazasında belki birkaç ürününde %50 indirim yapılmakta, ama diğer pek çok üründe indirim %1 gibi çok düşük düzeylerde olabilmektedir. Bu ilândaki “%50’ye varan” sözleri kaçamaklı ifadenin tipik bir örneğidir: **Satışın bizden gizlenen yüzü %1’lik indirimlerdir. Bu reklamda bütün aldatmaca “-e varan” sözündedir, bu söz “ %1’den ibaret kalan indirimler”i gizlemektedir.** “%50’ye varan indirim acaba ürünlerin yüzde kaçına ve hangilerine uygulanmaktadır?” sorusu bizi aldanmaktan kurtaracaktır.

Politikacılar, aynı yöntemi sıklıkla kullanırlar: Mesela %49 oy alan bir partinin mensupları “**Diğer partilere göre oy çokluğumuz vardır**” diyecek yerde “**Oyların çoğunluğunu biz aldık.**” diyorsa size domatesin sağlam yüzünü gösteriyorlar ve sizi aldatıyorlar

demektir. Aslında oyların çoğunluğu geriye kalan %51'dir. Bu örneklerde satıcıyla politikacının yanıltma yöntemleri aynıdır.

3) Duygusal Terimler:

Bazen kelimelerin duygu yükünden yararlanır. Bu tip kelimeleri kullananlar, bu kelimeler yardımıyla dinleyicinin yahut okuyucunun duygularını yönlendirirler ve onlara fikirlerini kabul ettirmeye çalışırlar. Bunun yapmak için iki söz sanatından yararlanırlar. Bunlar “iyi anma” (örtmece, edeb-i kelâm, “Euphémisme”) ve “kötü anma” (Dysphémisme) sanatlarıdır:

İyi anma: Bazı kelimeler dinleyici üzerinde olumsuz etki bırakır. Konuşan bunu bildiği için o kelimenin yerine, aynı anlama gelen başka bir kelime kullanır. Böylece söz konusu kelimenin kötü çağrışımlarını ortadan kaldırmış olur. “Çöpçü”ye “temizlik işçisi”, “geri kalmış ülke”ye “az gelişmiş ülke” denmesi bundandır.

Bu söz sanatı, bazen iyi bir amaca hizmet eder: Dinleyenin duygularını incitmek için yahut peşin hükümlerle savaşmak için bu sanattan yararlanır. “Kör”e, “görme özür” denmesi böyle bir kaygıya dayanır.

Bu söz sanatı, bazen art niyetle kullanılır. Bu sanat vasıtasıyla gerçek gizlenebilir ve bir şey olduğundan tamamen farklı gösterilebilir: “Terörist” için “hürriyet savaşçısı” denildiğinde bu sanattan yararlanılmış olur.

Kötü anma: İyi anma sanatının tam tersidir. Kötü bir çağrışımı olmayan bir kelimenin yerine kötü çağrışımları olan bir kelimeyi yahut ifadeyi koymaktır. “Medya denetimi” yerine bir yazar “Medya sansürü” diyorsa bu sanattan yararlanılmış olur. Ancak bu bıçak, iki yüzlü keser: Baskıcı bir yönetim “Medya sansürü”nü pek alâ “Medya denetimi” olarak da takdim edebilir.

4) Mübalağa (Abartma, Hyperbole): Abartma yoluyla bir şeyin değeri olduğundan yüksek gösterilir ve gerçek çarpıtılır: “Bu bakan, dış politika sahasında gerçek bir devrim yarattı.” cümlesinde “devrim” sözü mübalağalıdır, amacı sadece yanıltmaktır.

5) Değer düşürücü ifadeler: Bazı ifadeler, bir kelimeye ilâve edildiğinde onun değerini düşürürler. Bunlar “sadece, basit, basitçe, sözüm ona...” gibi ifadelerdir: Örn.: “O basit bir teknisyendir.”

“Biz sadece gerçekleri aramıyoruz, biz.....” diyen birisinin niyeti, gerçeği küçümsemek, önemsiz göstermektir.

6) Benzetmeler (teşbih, istiare) yoluyla: Dinleyici yahut okuyucunun duyarlılığını etkilemenin yollarından birisi benzetmelerden yararlanmaktır. Benzetmede “kendisine benzetilen”in yani benzer olan varlığın seçimi, ilk bakışta bize, sadece anlamamızı kolaylaştıran masum bir şey gibi görünür. Aslında anlatıcının bu seçimi, zevkinin, hayal gücünün, yeteneğinin, en önemlisi niyetinin saklandığı yerdir: Bir “gül”ü pek çok şeye benzetebilirsiniz. Bu şeyler,

geniş bir liste (paradigma) oluşturur. Bu listeden yaptığınız seçim sizin bakış açınızı, zevkinizi ve niyetinizi yansıtır. “Elleri buz gibiydi. ” ve “Elleri bir ölü eli gibi soğuktu.” Cümlelerinin ikisinde de benzetme sanatı vardır, ikisinde de aynı olgu anlatılmıştır ama bu cümlelerin üzerimizde bıraktığı etki çok farklıdır. Benzetme, sanılanın aksine tarafsız, (neutre) ve masum bir iş değildir. Masum görünen benzetmelerle bizi pekala istedikleri fikre sürükleyebilirler.

7) Bilimsel Terimler kullanıyormuş gibi görünerek : Bazı konuşmacı ve yazarlar, politikacılar konuyu bilmedikleri ve söyleyecek önemli bir sözleri olmadığı zaman, göz boyamak için bilimsel terimlerden yararlanırlar. Böyle bir durumda, aslında çok yararlı olan bilimsel terimler, bir göz boyama aracı haline gelir. Konunun yabancıları olan dinleyiciler, bu terimleri kullananın konunun uzmanı olduğunu, ancak bilgisizliklerinden dolayı söylenenleri anlamadıklarını sanırlar: Meselâ tıpta bilgili olduğunu ortaya koymak isteyen birisi “Likit tözler, anoreksijendir.” dediğinde aslında “İçecekler, açlık duygusunu giderir.” gibi basit bir şey söylemektedir.

8) Belâgat tanımları yoluyla: Tanım, çok zaman bir terimi aydınlatmaya yarar. Bununla birlikte bir terim, işimize geldiği biçimde, olumlu yahut olumsuz etkiler yaratacak biçimde tanımlanabilir. Yapılan tanımlar, her zaman doğru yahut tarafsız değildir, onlar çok zaman tanım kılıfına bürünmüş şartlandırma araçlarıdır: Birisi “Bal, besin değeri yüksek bir yiyecektir.” diyecek yerde “Bal, pis bir böceğin kusmuğundan başka nedir ki?” diyorsa niyeti sizin payınız olan balı yemektir. Bu yöntem, iyiyi kötü, kötüyü iyi göstermenin en kestirme yoludur.

Evet gördüğünüz gibi yaşamak epey güçleşti. Aman sahte belagatçilere dikkat.

<http://www.ege-edebiyat.org>